

บทที่ ๕

บทสรุป

รัฐสยามก่อนจะกลายเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ถูกอธิบายว่าเป็นรัฐแบบ “รัฐอาณาจักร”, “รัฐศักดินา” หรือที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียกว่า “ประเทศราชาธิราช”^๑ ลักษณะการปกครองแบบเดิมของสยามก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ มีพระดำริว่าการปกครองคล้ายกับรัฐหรือแคว้นในชมพูทวีปหรือรัฐในเยอรมนี คือ “ไม่ได้มีพระนครหลวงแห่งเดียวที่เป็นศูนย์กลางการปกครองของพระราชอาณาจักรอย่างแท้จริง แต่เป็นการปกครองทั่วกัน”^๒ไปหรือมีอำนาจการปกครองหลายศูนย์กลาง^๓ ซึ่งลักษณะของรัฐข้างต้นมีความผูกพันโดยผ่านระบบบรรณาการ อันเป็นเครื่องหมายแสดงความอ่อนน้อมยอมเป็นเมืองขึ้น แต่อำนาจในการปกครองในปริมนทลโดยรอบหาได้มีอยู่จริง ซึ่งในกาลต่อมาลักษณะเช่นนี้มีความเปลี่ยนแปลงเมื่อผู้ปกครองมีความปรารถนาที่จะสร้างรัฐที่มีอำนาจการปกครองตลอดทั้งอาณาเขตอย่างแท้จริงมากกว่าการปกครองที่มีอำนาจแบบหลวมอย่างที่เคยเป็นมา^๔

การก้าวเข้าสู่ความเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยาม เกิดจากการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มีอำนาจที่เบ็ดเสร็จเด็ดขาดในการปกครองบริหารบ้านเมืองตลอดทั่วทั้งพระราชอาณาเขต โดยมีปัจจัยสำคัญได้แก่ เรื่องของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ กำลังพล (ไพร่) และการจัดการบริหารประเทศ (มณฑลเทศาภิบาล) เป็นต้น “การปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่” ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ ๒๔๒๐ – ๒๔๓๐ มีจุดเปลี่ยนสำคัญที่มีการตั้งกระทรวงเพื่อใช้บริหารประเทศ ๑๒ กระทรวง ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งมองกันว่าเป็นการเปลี่ยนโครงสร้างการปกครองของรัฐ จากรัฐแบบอาณาจักรที่มีอำนาจการปกครองจำกัด มาเป็นรัฐที่สามารถใช้อำนาจบังคับบัญชาการปกครองทั่วปริมนทลแห่งรัฐอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมี

^๑ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องลานช้าง” ใน *นิทานโบราณคดี* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๕).

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “ตำนานประเทศไทย” ใน *ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์ – โบราณคดี* พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แคว้นสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ – ๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔ (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๗. งานพระนิพนธ์ชิ้นนี้ทรงเขียนราว พ.ศ. ๒๔๔๒ – ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๑๗ - ๑๑๘)

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางของอำนาจในการปกครอง และที่สำคัญคือการบริหารนั้นอยู่ภายใต้พระบรมราชโองการของกษัตริย์

ลักษณะเด่นชัดประการหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงของรัฐสยามคือ เป็นยุคสมัยที่พระราชวงศ์ได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองแทนที่กลุ่มขุนนาง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นยุคสมัยที่เจ้านายมีอำนาจเต็มในการบริหารและในทางการเมือง ดังจะเห็นได้จาก การเข้ามาดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีประจำกระทรวงต่างๆ ของบรรดาพระราชวงศ์ ซึ่งเรียกว่ารัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

จากการศึกษาบทบาทสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง ทรงเป็นประมุขแห่งสงฆ์ของสยาม และเป็นคนกลุ่มแรกๆ ของประเทศที่เรียนรู้ศิลปวิทยาการจากตะวันตก โดยเฉพาะความรู้ภาษาอังกฤษ พระองค์ทรงมีส่วนในการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม โดยเฉพาะในการร่วมสร้างอุดมการณ์แห่งรัฐสยามขึ้นมา ซึ่งลักษณะของ “อุดมการณ์แห่งรัฐ” ของพระองค์ก็คือลักษณะที่รัฐประกอบด้วยองค์ประกอบทางกายภาพเป็นปัจจัยพื้นฐาน คือเป็นรัฐที่มีอาณาบริเวณที่ชัดเจน มีสมาชิกภาพหรือพลเมืองภายในรัฐ รวมทั้งมีรากฐานทางวัฒนธรรมที่เป็นของตนเอง กล่าวคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายว่า “รัฐสยาม” จะต้องมีองค์ประกอบด้วยกัน ๖ ประการ ได้แก่

๑. กำหนดแดน ทรงระบุนาณาเขตของรัฐสยามไว้อย่างชัดเจนว่า รัฐสยามตั้งอยู่ที่ “แผ่นดินสยามซึ่งที่เกิดของเราและบูรพการีของเราที่ตั้งอยู่กึ่งพิภพขึ้นขึ้นไป ในระหว่าง ๔ องศาขึ้นไปหา ๒๔ องศาตะวันออกแห่งเมืองกรีนวิช ขวางออกไปในระหว่าง ๑๔ องศา ออกไปหา ๑๐๕ องศา ในทิศเหนือต่อกับปลายแดนจีน ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือคือแดนตั้งเกี้ยว ในทิศตะวันออกต่อกับแดนญวน ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ต่อกับแดนเขมร ในทิศใต้มีปากอ่าวสยามเป็นที่กำหนด ในทิศตะวันตกต่อกับแดนมอญ ในทิศตะวันตกเฉียงเหนือต่อกับแดนพม่า มีพื้นที่ประมาณ ๔๔๗๔ เหลี่ยมโยชน์”

๒. ชาติ ปัจจัยที่ทรงใช้กำหนดความเป็นชาติสยามมี ๓ ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะแรกคือเชื้อสายหรือชาติพันธุ์ สองคือภูมิประเทศ เป็นการกำหนดขอบเขตที่แน่นอนของสยามจึงมีความสำคัญต่อการกำหนดความเป็นชาติของคนสยามที่อยู่ดินแดนนั้น และลักษณะที่สามคือภาษา พูดที่พระองค์ทรงกล่าวว่า “ยังมีพวกน้อยๆ ซึ่งพูดภาษาเดียวกัน ควรนับว่าเป็นชาติสยาม”

๓. ภูมิสำเนา คือการตั้งถิ่นฐานของชาติสยามว่ามีพัฒนาการและการเคลื่อนย้ายจากอดีตมาถึงปัจจุบัน

๔. อำนาจการปกครอง ทรงให้ความสำคัญด้านอำนาจการปกครองแก่พระมหากษัตริย์ ดังที่ทรงกล่าวว่า “พวกไทยมีอำนาจตั้งเป็นเมืองกษัตริย์ยั่งยืน ไม่มีใครในชาติ

เดียวกัน สามารถปราบปรามให้อยู่ในอำนาจ เพราะเป็นพวกที่รักษาอำนาจของตัวได้ยั่งยืน กว่าพวกอื่นๆ ซึ่งเป็นชาติเดียวกัน จึงได้เป็นหัวหน้าของชาติ”

๕. ศาสนา แต่เดิมชาติสยามนับถือพราหมณ์ แต่ได้รับเอาพระพุทธศาสนามาเป็นเวลาช้านานมาจนถึงปัจจุบัน และได้กลายเป็นมรดกของชาติที่ต้องรักษาไว้ เช่นการกำหนดให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ

๖. พงศาวดาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงกล่าวว่าจารีตของการเขียน “ประวัติศาสตร์” ของชาติสยามมีความไม่น่าเชื่อถือ เป็นแต่เรื่องปรัมปรา ดังนั้นสิ่งที่พระองค์ทรงทำเกี่ยวกับการเขียนงานทางประวัติศาสตร์ คือทรงเป็นบุคคลแรกๆ ที่เขียนงานประวัติศาสตร์ชาติเพื่อรองรับสภาวะการณ์เปลี่ยนผ่านของรัฐสยาม เพื่อแสดงให้เห็นถึงสิ่งที่เรียกว่า “ชาติสยาม” มีความเป็นมาและมีรากฐานอันยาวนานและเพื่อแสดงต่อสายตาชาวโลก^๔

การให้ความสำคัญกับองค์ประกอบของ “รัฐสยาม” ทั้ง ๖ ประการนี้ เห็นได้ชัดเจนจากการแสดงพระธรรมเทศนาและงานพระนิพนธ์ ในบรรดางานเทศนาธรรมที่ทรงแสดงให้หลายวาระ ทรงเน้นถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ว่าเป็นศูนย์กลางและเป็นเหตุผลแห่งการดำรงอยู่ของรัฐที่รัฐจะขาดเสียมิได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การที่รัฐสยามสามารถดำรงคงอยู่ก็เพราะพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขที่คอยทำหน้าที่ปกครอง ดูแลรัฐ ทำให้ราษฎรของรัฐสยามจะต้องอยู่ภายใต้ความคุ้มครอง ปกป้องหรืออุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ให้มีความอยู่รอดปลอดภัยและมีความสุขภายใต้พระบรมโพธิสมภาร ซึ่งอุดมการณ์ดังกล่าวนี้ได้ถูกปลูกฝังผ่านระบบการศึกษาที่รัฐเป็นผู้กำหนดหลักสูตร การเรียน การสอนและการสอบ เพื่อเป็นเครื่องสนับสนุนอุดมการณ์แห่งรัฐภายใต้ระบบวัฒนธรรมที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงสร้างขึ้น เช่น การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับหลวง การกำหนดให้ใช้แบบอักษรสำหรับการศึกษาพุทธศาสนา งานพระนิพนธ์ตำราแบบเรียน เป็นต้น โดยทรงอาศัยความรู้จากพุทธศาสนาเป็นฐานและกำหนดใช้ในรูปแบบเดียวกันทั่วพระราชอาณาจักร

จากความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับราษฎรข้างต้นจะเห็นถึงความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างหน้าที่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายว่านอกจากราษฎรจะต้องมอบความเคารพต่อพระมหากษัตริย์อย่างถึงที่สุดแล้ว ราษฎรทั้งหลายควรเสียสละ “กายและใจ” ถวายแด่พระมหากษัตริย์เพื่อสนองตอบพระราชปณิธานของพระมหากษัตริย์ที่ได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจนานาประการเพื่อความเจริญผาสุก และเพื่อการดำรงอยู่ของรัฐสยาม ซึ่ง

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “พงศาวดารสยาม” ใน ประมวลพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์ - โบราณคดี, หน้า ๔ - ๑๑.

ลักษณะของอุดมการณ์ที่ถูกกระทำขึ้นทั้งหมดจะอยู่ภายใต้กฎระเบียบทางศีลธรรมและจริยธรรมที่ถูกกำกับโดยความรู้ทางพุทธศาสนา

อุดมการณ์แห่งรัฐสยามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีส่วนร่วมสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ - ๖ ดังที่กล่าวมา ยังคงมีอิทธิพลต่อความคิดของคนในปัจจุบันอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากความคิดเกี่ยวกับรัฐที่ว่ารัฐต้องมี “ชาติ - ศาสนา และพระมหากษัตริย์” เป็นองค์ประกอบสำคัญที่แบ่งแยกไม่ได้ เช่น การเสนอให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญ โดยอ้างว่าเป็นศาสนาที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ปกป้องและทำนุบำรุงมาแต่ครั้งโบราณ ขณะที่คนจากศาสนาอื่นเพิ่งจะเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในภายหลัง

อิทธิพลอีกประการก็คือการที่ความคิดทางพุทธศาสนาที่พระองค์ทรงสถาปนาขึ้นยังคงถูกบรรจุไว้ในหลักสูตรการศึกษาของสงฆ์อยู่จนถึงปัจจุบัน เช่น ความคิดเรื่องเบญจศีลและเบญจธรรม เป็นต้น ขณะที่ความคิดเรื่องเบญจศีล หรือ “ศีลห้า” ถูกยึดถือเป็นหลักศีลธรรมประจำใจของคนไทยในปัจจุบัน